

УЕНИН НЕГЕЛДЕЗИ-БИЛЕ А ЖЫЛДААР

Чоокта чаа Тыва Республиканын Улус өөредилге министрствозунун коллегиясына үнүшкүңүз хурал Бай-Тайга району болаар эркен.

Улус өөредилге министрствозунун төлөөсү Бай-Тайга районунун школаларына кыналыны чоруткан, күнүскен комитеттин хуралдарында да түнел хуралын эрттирген. Азыраак школалар директорлары өөредилге эрежелерин келдирткен. Көзө Советтеринин даргалары чалаан.

«1991—2000 чылдарда Тыва Республиканын улус өөредилгезинин көгүздөлүшүн кол угланымшынын амыдыралга боттандырып турары» деп илеткеди улус өөредилге коллегиясынын эрежелери Е. Ш. Сат кылган. Тыванын улус өөредилгезинин көгүздөлүшүн кол угланымшынын башкылары чугаалашкан. Илеткеди кичээле кол-ла угланымшынын үч салин чугаалаштыра утка-ла бар. Башкыга кичээл чүгө өөредилге турар эмес, өөренччилерин кичээлдиге, угаи-мелдерин сайырадып турар болбай. Бо өөредилге чымыда бо талам-биле районда элээн ажилдары чоруткан. Тээли № 1, Шуй, Кызыл-Дар ортумак школаларында сан эртемниге, орус тилге, тыва тилге хандыр өөренччилер ажиткан. Кызыл-Дар ортумак школанын улусчу педагогика-биле ажилдары турар. Бо чаа эгезеши-нин педагогика эртемниги-нин кандидат Крес Вайыр-ооловни Салмак улус дуузын чедирин келген. Республиканын өссө школаларыга дуржулга солчулугузынын төвү болу берген Тээли № 1 ортумак школанын 2 «б» класстын башкысы Бичей Шагайровна Сат алыдорф педагогикалык шенелде (эксперимент) кылдыр чорудуп турар. Бот-илеп-келиги чогаалдыкы ажилдар турар башкылары үзүндө деткири чугула дээр-ин илеткеди айткан. Ол ишкеш кожаныс Моод Арат Республиканын Чынгал сумузунун башкылары-биле харылааны тулап турары чугаалаан. Аш-чөм өртөз уугаткан болган уруулук школаларда болган уруулук албан чөдөрликке дуулаан ажил-агыймы тулап турар. Бо ажил Кызыл-Даттын «Хүчүгөш» уругулар салдыга өскөрдөрен үлөргөндү дур-луп, чедикчилик дур-луп келген. Районунун улус өөредилгезинде чет-пестерге илеткеди база доктаган. Кичээлдерини шынары экижидеринче, методикалык чаа аргаларын дидим ажиткаарычче, школаларын материал-техниктиг базанын экижидип, камалгалык болуп ажилдарын ол чугаалаан.

Башкыларын сомак айттырыларын шиптирлээринге көзө Советтеринин практиктиг дуузын херегин чугаалавышкан, Бай-Тал ортумак школанын буфетинде башкыларга аш-чөм норманын сандып турарын чижек кылдыр эки деп демделген. Ботал-даа көрүнд даан, херээжен башкылар кичээл эрттирип турда, район төвүндө салдыларда чедимин норманын чедилеши бээр таарылгалар көвөй. Бажын-балгат адыры, уругуларын уругулар салдырына тургузар айттырылар башкыларда чедир шиптирлээриней турар. Блангы башкылар сомак камгала чок деп санап болур. Тыва Республиканын улус өөредилге министрствозунун орадакчысы Л. Т. Марченко кыналынын түнелин чугаалаан. Болдурун кылган дин-падыштыг чедистерин ол демделген. Школаларда методиктиг каттыжымшыкынарада башкылаашкынын чаа ага-методтарын демделген. Орус тилге дөрүк чаласкылардыкыска бийлик ажилдар кылдыртыр. Оон түнелин дуузуу хергүзүгүс болган. Мону эртем башкыларындан айттырар

Түнел өсүгү Тыва Республиканын улус өөредилге министрствозунун Н. С. Коптар кылган. Амгы үдө өөренччилерин өөредилгеден алырга, оларын мөзү-шынар талам-биле туруштут. Илеткеди ажиткы кичилер кылы алыры бирги чегенин айттырып болурун ол айткан. Моон мурунда албан ортумак эртем чегени дээр айттырышканар уткаын, шынарын чидирип бар чыдаар. Башкылар үенин негелдедиң бузуура чогаалдыкы ажилдары чугула. Дуулаан ажил-агыймыдан кирген ажиткы оругуларын школалар күтүсүмүнү шиптирлээр-биле күрүңе банкылыга агар санын ажиткы алырын сүмөлээн.

Тыва Республиканын Улус өөредилге министрствозунун Бай-Тайга району үнүшкүңүз хуралы доозулган. Бо хуралдын түнелинде бичин бо-лаадырчы илердиксаким. Моон мурунда республиканын Улус өөредилге министрствозунун коллегия хуралына олуржуп чоран мен. Берге үенин девиң ишкеш ийик бе? Бо улус хуралга кошкык ажиткы директорларын адып азал, кемчег албаты. Оларга «экиг бусту» коллегия хуралынын мурундан бээр турган. Шыгымы негелде оларын ажиткыга идиг болур ужурулук. Хурал ивнтизи-биле ивнтелешишкн чок эртекп. База элчок чүүл көзө Советтерин даргалары хурал үзүндө ийи-чангыстап «чыла-быртып» үне бергенин. Бичин районда Советтер органдары школа айттырыкче сагыш салбайн, «хай көрүң» бергенин чедирең ол. Кичээлдеги оларын дорту-биле ажилдар сорулазы дээрлиң уттузанын хомулачыгы. Чуртта мындыг берге байлаа турда, бот-бол-торымаска дуулашпас болуу-васе, Москвадан айттышкын манаан херээжен чок. Бо талам-биле Бай-Тайга районун удуруткуну даргалары кемчеглерин алыр боор дээринге башкы болганымда бүзүрп артын калдым.

Көк-оол САЛЧАК.

ТУДУГ ШӨЛДЕРИНГЕ ЧОРААН

Дуу Тыва Республиканын Президентиз Ш. Д. Ооржак наймысала. Кызылда үдүлүп туудуларын шөлдериңе барып, туудужулар, монтажниктер, электрликтер, тууду эрежелдеринин начальниктери-биле укураркан. Бо укура-жымшыкынар колазуна-ла ажим чугаа байламында болуушкан. Рымок экономикалык шиптирлээрин берге үзүндө туудужуларын ажим, амыдырал камдыг байлаада турарын, оон негелдедиң бузуура тууду объекттеринин узуру-

тучулары канчаар эзелдеп, кандай кемчеглер ип келгенин кургенин аралда-кооператив «Тыва тууду» каттыжымшыкынын начальниги М. А. Кыр-барганна объекттеринге кааксы танымтырылган кылган.

Президент биле туудужуларын аразына болган ажим чугаа үзүндө айттырылар ивнтизи берге үзүндө туудужуларын ажим, амыдырал камдыг байлаада турарын, оон негелдедиң бузуура объекттеринин узуру-

тууду материалдарын чедилешиңе баарын, туудубурун шынарын басапмы, тууду шөлдериңе орданмы чоруттарынын сөөлү үдө көвүдөй бергенин база чугаалаан. Президент салдыган айттырыларга долу харылаарын берип, бар четтестерин дарий элер талам-биле шиптирлээг хөдөлериң айткан.

Президентин кайы туудуларга чоранымын дугайында материал дараамында солунга парлаттылар. (БИСТИН КОРР).

ПРОФЕССИОНАЛ БОКС

Дарта май 17-де Кызылда Улусчу чогаалдыкы бажы-нын профессионал бокс-ларын маргылалаан эрттирер дүшү белет-кел ажилдарын бо хүшперде чорудуп турар.

Аныа үш анги денгизге 6 спортчу киржир. Оонянырны хевирин 6 раунд, үш минута дургузунда ойнап четтигер ужурулук. Ол маргылалаанын кол киржикчилери «алдыкы курун» элдеки-ни Кан-оол Куулар болган республиканын улус тренери Борис Лонгак.

Тыва Республиканын спорт комитети болган оон чанында тургустунган «Науца» биче бугурууге бо оонянырны организастап эрттирер. Малда тилкээл бокс-лар Украинаныкы. Пабалтыканын хоорайларына болур профессионал спортчуларын маргылалааныга киржир эргени чедип алылар.

Мону организастап эрттиреринге дуза каткан деткичлер коммерциялыг «Тыва кредитбанк», «Каз-Хем» разрез болган Улус-Хемде «Наймырал» ассоциацияны ивнтизи-биле 50 муң ашкын бер-

ген. Бирги черин алган чемпионга шаңнаал кылдыр 2000 рубльди бээр. Дараамында хөдөр база ажиткы шаңнаалдык киржикчилери: Тес-Хемде Омак Шоюнун денгиз 57 кг, Оон-биле Кызылда спорт мастери Родион Хертек ойнар. Кызылда спорт мастериңе кандаат 61 кг денгиз Эрес Янза биле Сары-Септен спорт мастери Геннадий Наксыл маргыжар.

Кызыл хоорайда спорт мастери 63,5 кг денгиз Асо Соян база ла спорт мастери Шобан Дандар-биле ойнаар. Бичин корр.

Республиканын ивнтилел-политиктиг солуну

Солун 1925 чылдың август 31-де үчүн эгелээн

ШЫНЫ

№ 93 (14817) 1992 чылдың май 16, суббота

Солунга ат салган шагы 23.30. Чагыдар өртөз 10 көп. Садар өртөз 1 рубль.

САКМАНЧЫ ООЛ САТ СЫЛДЫС

Чазын черин кырын чараштыр шывар дандар сарыг чедектер сыйрың уга-оймакка Сат Сылдыс чус ажим хураганарын калагаран чор. «Эрбек» совхозтун хоочун хойжуу Чадамба Монгуштуг сакманчысы ол болду. Сарыг-сарыг чеккенин сууру, манашкан чаш хураганар шымарарын үңген көк синегини аманан ап, чип чоруп турду. Сат Сылдыстын азыраан хураганалары чорупкан бис. Аадаа улуг малчын Геннадий Монгуш хойларын каладыр үңген болду. Ол хойжуун каладыр Шобанна Монгуш аалаа артан малды суу-биле суггарып, чедерген тур. Малчын аалаан ажалың чедикчиликке болуру деп болган, чоруп ораум.

ЧУРУКТА: Сакманчы Сат Сылдыс. Охемчик ОНДАРНЫҢ фотоу.

Тыва Республиканын Министрлер Чөвүделенин бүрүн эргелеринин дүшкениң дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ДЭЭДИ СОВЕДИНИН ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканын Дээди Советинин Доктаалыры болза: Тыва Республиканын Министрлер Чөвүделенин боду-

нун бүрүн эргелеринин дүшкениң дугайында Тыва Республиканын Дээди Советинге меделгенин хүлээн алыр.

Тыва Республиканын Дээди Советинин Даргазы К. БИЧЕЛДЕЙ. Кызыл хоорай. 1992 чылдың май 7.

Тыва Республиканын улус депутаты Ш. Д. Ооржакты Тыва Республиканын Министрлер Чөвүделенин Даргазы албан-хүлээлгеден хостаар болган оон депутат бүрүн эргелерин соксалыр дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ДЭЭДИ СОВЕДИНИН ДОКТААЛЫ

Шериг-оол Дизижикович Ооржактын Тыва Республиканын Президентизинин албан-дужаалыг киргени-биле хой-баштыр Тыва Республиканын Конституцияны (Ундезин Хообузуунун) 106-4 күчүлүңе болган «Тыва Республиканын Президентизинин албан-дужаалыг киргенин дугайында» Тыва Республиканын

Хообузуунун 3 чүдүдүңе дүшүрүп Тыва Республиканын Дээди Советинин доктаалыры болза: 1. Шериг-оол Дизижикович Ооржакты Тыва Республиканын Министрлер Чөвүделенин Даргазы албан-хүлээлгеден хостаар. 2. Тыва Республиканын

Солунунун № 88 сонгулда ок-рутуулан улус депутаты Шериг-оол Дизижикович Ооржактын бүрүн эргелерин соксаан деп санаар. Тыва Республиканын Дээди Советинин Даргазы К. БИЧЕЛДЕЙ. Кызыл хоорай. 1992 чылдың май 7.

Тыва Республиканын Министрлер Чөвүделенин Даргазын бирги орадакчызы албан-хүлээлгеден А. А. Мельниковту хостаар дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ДЭЭДИ СОВЕДИНИН ДОКТААЛЫ

Алексей Александрович Мельниковтун Тыва Республиканын Президентизинин орадакчызы албан-дужаалыг киргени-биле хой-баштыр Тыва Республиканын Президентизинин албан-дужаалыг киргенин дугайында» Тыва Республи-

канын Хообузуунун 3 чүдүлүңе дүшүрүп Тыва Республиканын Дээди Советинин доктаалыры болза: Алексей Александрович Мельниковту Тыва Республиканын Министрлер Чөвүделенин Даргазын бирги ора-

дакчызы албан-хүлээлгеден хостаар. Тыва Республиканын Дээди Советинин Даргазы К. БИЧЕЛДЕЙ. Кызыл хоорай. 1992 чылдың май 7.

«Тыва Республиканын алдарлыг юризи» хундуугу атты доктаадып тургузар дугайында ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН ДЭЭДИ СОВЕДИНИН ДОКТААЛЫ

Тыва Республиканын Дээди Советинин доктаалыры болза: 1. «Тыва Республиканын алдарлыг юризи» хундуугу атты доктаадып тургузар.

2. «Тыва Республиканын алдарлыг юризи» хундуугу аттын дугайында дүрүмнү баш-лаар.

Тыва Республиканын Дээди Советинин Даргазы К. БИЧЕЛДЕЙ. Кызыл хоорай. 1992 чылдың май 12.

«Тыва Республиканын алдарлыг юризи» хундуугу аттын дугайында ДУРУМ

1. Юридиктиг профессия талам-биле 10 чылда үзүктелешкн чокка ажилдаа сударлыг, прокуратура органдарын, Юстиция министрствозунун, Иштиги херектер министрствозунун, Аймыл чок оорук министрствозунун, нотариаттын, адвокаттарын улус депутаттар Советтеринин, бугурулгелерин, организацияларын, албан чедерлерин ажилдашкыларын хообу-дүрүм болган эрте-турум талам-биле ага сеткилдиг база чагай үре-түнелдиг ажилдааны дээр «Тыва Республи-

канын алдарлыг юризи» хундуугу атты тысыр. 2. «Тыва Республиканын алдарлыг юризи» хундуугу атты Тыва Республиканын Конституция, Дээди ар-бичага сударынын, республика прокуратуразынын, Юстиция министрствозунун, Иштиги херектер министрствозунун, Аймыл чок оорук министрствозунун, министрствозунун болган өске-даа өргөзмөлөрүн, хой-ичити организацияларын, салалдал кичилерин суугаар тысыр. Кирип келген саналга кош-

туңган турар ужурул чүдө-дөр доктаргай бичиттигине бугурулгени болган хой-ичити характеристика, ачы-ханыяларын алаа айттыр, каарлар үсөдүрүп талам-биле хуузууда хуузуу, ону хундуугу атты тысырынга хамаарыштырар. 3. «Тыва Республиканын алдарлыг юризи» хундуугу атты тысысаанарга Тыва Республиканын Дээди Советинин Президиумунун бичиниң болган хөдөк демдэн база тысыр бээр.

ХООЧУН МЕХАНИЗАТОР

«Малчын» совхозтун хоочун механизатору Базыр-оол Тас-Каревич Лонгак 1962 чылда Кызылда көзө профтехучилишинин тракторист-машинниг мергисилин чедип-кениң дооскаш өскө-төрөңи чери Монгуш Тайгазында «Малчын» колхозунга (ыңчан

колхоз турган) кээп баштай трактористтен ажилдап турган. Колхозтун экономикалык хөжүдөрүнө оон кынып келген үлүг-хуузу улуг болганын чангыс чер-чурттулары бил-лөп.

Трактористтен турган чылдарында ол тууду материалдарын, малчыннарга озаар ивнт, мал чедип сөөртүлгезинге доктаамаз ажилдап, колхоз баштаар черинин хундуу-ле бижиктери, өрткит белектери болган ашкы-биле каш улаа шынадып, Москвага улус ажил-агый чедип-кениң дооскаш, 1960 чылдарын төнүвүндө чурттуң маалырыг хоорайларын кезип, ажилдыг улуг үнелдиг алган. Оон соонда ол-ла колхозка чолаачылап ажилдаан. 1985 чылдан бээр ону «Малчын» совхозтун дирекцияны көзө ажил-агый техникаын харылаар механикниге томуйлаан. Бо хүшперде чедир ук ажилдык ак сеткилдиг ажилдап ажилдап чорутурур. «Хол ивн бут ивн чандыр баспас» деп тыва улустун үдөгөр чугаанында деп, Базыр-оол Тас-Каревич «60 хүшперде районун автор-транспорт бугурулгезинге чүдүлүг уран машинаын баш-чурат турар. Ажилдыг баалаан адызын чипкан, ак сеткилдиг бөлүктөн.

Бо хүшперде «Малчын» совхозтун Чеди-Тей деаксарининге көк-сула чырылаанын берге деткедир ажилдар чорутурур. Чай дүжере, мал чедир турар. Бедеткелерге көзө ивнтиниң бедеткелерин ажиткыг мааниларынин сөөтөлгезин доозуп, үрелин-кениң болдурубас дээр ажилдарын хоочун механизатору Базыр-оол Тас-Каревич Лонгак анымаалыг чоруткан.

Хурч ЧУЛДЫҢ. Мугур-Аксы суур.

Надежда ЭРГЕП.

ДАЛАЙГА ДАМДЫ ДУЗА

Хоорайнын солдун магалык-теринин баарында боттарынын кедирин адык-хевин, сазыны аде-ле бөдүүн чадым-шымылаан, аргад уу-чоскелерин, астуру алган чечек-уу-жун, бугурунун ажалылар дүш-дүш, үрүм-сарык чүрө-лек салын алган салды олар чедир-келген кичилерин бугуру ивнтине ажиткы чөдөр-көргөзү мен. Олар чамдыкта латтыг-соокутуу-лаа чыда тургулар. Ол «кыргындарын дуздан, чедирткен нога-чымиз» эмес болза, херек үдө кичи ажиткан халустаны-лаа чегенин сандып алыр биле. Эвээш-биче-даа бол, ажиткы үлүс-херек бугурун олар ажиткы чамдыкта өртөк-төниңе үлүс» деп чеделдей-лаа боттандыр болбай бис. А боттандыр дуздан нога-лашкы каймык чычар? Аас ивнтине «таным» бичеге чедир-келтирмей херек, ажиткы амынныг огууртерини шала-

да чидең ийик бис бе, азы болза, чын эмес дузданмыс-тан төнөк бис. Ол-даа ивнт-ле мыйнаан. Муну манаа кол чугаалашкан. Дээр чүдүмү — бул кыргындар ажиткы чедирткен, чүчү-чүмү кызыл-кызыл салды ордар-ла. Бо үдө чегенин үш муң-даа кызыл каар болза, чедиптес. Ивнтин болганда, аргажон чедирткен кичилерге дуулажыр азыр бис.

Иваалдыг кичилерге, назилал кыргындарга, хей ажи-тодурт-ор-булдерге дайнам-даа чүе болза, дуза болуп чыдар. Ивнтин дуза чедире талам-биле ивнтилелдер болган боттандыр чөр-чедирге тургусту-туугулаа. Олар чоңуң ачы-быр кылды берген ашкы-төргөвүн шаа-биле амыдыра-чуртат турарлар. Бичин ре-спубликага база чидик фонд бар, оон азын бунинг өртөз күрүңе өртөздөн 50 хуу чык.

Өске бир өрээлде чоңуң сагыш-сеткилин чингити сорут-канды ном номчуп турар. Инда лама-башкы Чедил-Ооржак ажилдап эгезиле. Улан-Удз хүрээниңе 2 чыл ажыр өөренген алган кичилер. Азыраак улус Ион-дан аштырып, сагыш-сеткил чингиттеринин сөс-домаан дин-дан алдырга, мыла багай чүү боор. Солун чүе — Чадаанын чык өртөдүккөн хүрээниң дурт бурганарын база ча-лап алганар. «Оларын дай-нын канчак тыл адылар» дээр. Вячеслав Дөртен-оолга бажы шымылаар ажилдаан, өртөк-үңе калчаралыр өстейн турда, эвир күзүн 60 муң рубль-биле геология черинде тусхай бажыны сала шаап алган. Эр-хей деп ону маастаран эмес, чүп дээр боор.

Ам ол бажынын бир өрээлде сөөкчөвүнү база ажиткан. Ивнтин ажи-чөмүн өртөз күрүңе өртөздөн 50 хуу чык. Чөдөр. Бо үдө амыдыралыг чедимис кичилерге дову-рак-доош чодар өсө безин чедер алар чүе-дир. Оон айткан кичилер, амыдырал илдеп чүрөсө аан. Ивнтинг республиканын бунинг чорук болган кадыкым фонддуу чоңдан эрги-кыска-даа болза, ивнтин хөдөң алырын ор-ганизастаар деп турар. Ажы-биле чугаалаарга, ивнтин чедире чедире чорун чорун келген. Систем-ле конугт социалыг системанын чурту болуп алган, ивнтин чүдөлөрн билдир-дүмчүзү адырыштыр, херекселин чоран-дыр бис. Амыдырал дески эмес болганда, чон аразына чедимис, дууду дээр кандыг кичи чор-дуула, оларга дуулаачылыг холун суугуларга, бун бо-лурда өске, чүр-даа боу-болбас.

Амгы үдө Россияныг болган өске-даа хүрүңелерин суур, хоорайларында чедимис кичилерге ажи-дуза чедире-рин ажилдары каладыр турар. Ивнтин ивнтинг чүр-даа чон, амыдыралын күрүңе чон дүрүмүңерге чадгыр алар бис. Куулуучуларга ивнтини кылаштан чоруп ивнтини канчаарла ивнтин? Ивнтин Тывага харын чидик дилеглерин барык чок хевир-лөөчүлүңе. Ивнтиниң дуулу сууну алган, диленин чорун каарында ивнтин олар ивнтин жидер бисте шуут чок өсө болдуру ивнтин. Ивнтинг чидик чедимчелин чурттал чоруп кичилер боттарынын артык-шылдыг ады-хевин (чедикчи-нин хамаан бис), республиканын бунинг чорук болган кадыкым фонддуу чоруду ол бээр күрүңең. Ол эр-гажар берген ивнтин-хейти ар-гажар, чедимис ивнтинге үдөп бээр.

Ивнтинде ивнтин болган өске-даа хүрүңелерин суур, хоорайларында чедимис кичилерге ажи-дуза чедире-рин ажилдары каладыр турар. Ивнтин ивнтинг чүр-даа чон, амыдыралын күрүңе чон дүрүмүңерге чадгыр алар бис. Куулуучуларга ивнтини кылаштан чоруп ивнтини канчаарла ивнтин? Ивнтин Тывага харын чидик дилеглерин барык чок хевир-лөөчүлүңе. Ивнтиниң дуулу сууну алган, диленин чорун каарында ивнтин олар ивнтин жидер бисте шуут чок өсө болдуру ивнтин. Ивнтинг чидик чедимчелин чурттал чоруп кичилер боттарынын артык-шылдыг ады-хевин (чедикчи-нин хамаан бис), республиканын бунинг чорук болган кадыкым фонддуу чоруду ол бээр күрүңең. Ол эр-гажар берген ивнтин-хейти ар-гажар, чедимис ивнтинге үдөп бээр.

Ивнтинде ивнтин болган өске-даа хүрүңелерин суур, хоорайларында чедимис кичилерге ажи-дуза чедире-рин ажилдары каладыр турар. Ивнтин ивнтинг чүр-даа чон, амыдыралын күрүңе чон дүрүмүңерге чадгыр алар бис. Куулуучуларга ивнтини кылаштан чоруп ивнтини канчаарла ивнтин? Ивнтин Тывага харын чидик дилеглерин барык чок хевир-лөөчүлүңе. Ивнтиниң дуулу сууну алган, диленин чорун каарында ивнтин олар ивнтин жидер бисте шуут чок өсө болдуру ивнтин. Ивнтинг чидик чедимчелин чурттал чоруп кичилер боттарынын артык-шылдыг ады-хевин (чедикчи-нин хамаан бис), республиканын бунинг чорук болган кадыкым фонддуу чоруду ол бээр күрүңең. Ол эр-гажар берген ивнтин-хейти ар-гажар, чедимис ивнтинге үдөп бээр.

ЧЕЛЭЭШТИҢ КҮЗЕЛИ

Новелла

Өртөмөйө кыялга м-не эргим үнөтүм сөз — аа. «Ааа» деп сөзү кийи өрөөндө, көнөртөн кортканда, амьдыралга берге байдалдар таварышканда болгончок-ла алай бээр.

Кижини күзөй, оон тура-соуутуудан, кызымаккай күш-ажылында эчизинге чедир чедип алдынар. Күзөлдүн боларан булери, амьдыралдын ойгу-чыгыл оруктары эрпип, таваржип келген бер-гелерин шыдажып эртеринден камааржыр.

Челээштик авазы Анай-Хаак топту-томанын, ажал-ишк кызымак кийи. Ол уруу-иш күзөлдүн кезээде дегил човоан. Чүгө дээрге уруулар-нын алазы Бак-оол-мал эм-чяч. Челээш эм алазы клас-сагызы — кижэ эмчизин бо-лур. Ада-вези урууларынга аажок ынак. Оларынча аттар-ын бөзүн оозгай аайлашкан, төнтөн уткалыз — аагалагы динилер. Ам оларын ат-тарын бир инов алаганын чынар көрөзүлөр: «Чалык, Чалыш, Чалым, Чаным, Челээш, Чечек» деп кижини сеткини өртүп келер. Олар-

нын хеймери Чечек тос хар-далкан.

Күсүк долат эгелээ. Бир-ле эртен авазы коога сүргөжө ажи-херек дайы-биле «Мю-квичиге» олурулкан, далаш-тыг чоруй багган. Челээш аваз-ынчын иымал алааш чоран-ны, моон мурунаа экерип көрбөн. Ол шоклаже баар дээш, бажынынан үнүп ке-лирге, дээрин соодаан кара булуттар дилгелди алган, ба-жынычче углай кел-ле чыдар ишкы сагымырган. Анчым ала, бо кара булуттарын деп бовавышкан, шоклазычче ба-зылкан.

— Бо чыдан эгелеп, аш-чечат болган адык-хептин өртөзү уптаган. Каш мал-маганы-уштап халбагыткан бола, хоржок аларган-агы, уруула-рым — деп, Анай-Хаак аваз кия болганда дүрүлөп, ажи-төтүн чыгып олурган.

— Ортумак болган дээр өөрлөдө чөлөрнөгө өөрлө-дө, чортуу талсыртып апар-дыр, эки кызыл өөрө-ниш, урууларым — деп, ала-зы Бак-оол уруулар незини чугаазына «ушкыжыл» олур-ганы ол. Ала-неши чыгыш ишкы кыялга үсөлгү чүас кайла боор. «Ааа сөзүн ажи-

хун бүрдө демсел-ле болгай. Челээш мунарал-качыдалга алысна, бодунун сагыш-сеткили-биле демселер деп шынтырлап алган. Адам чок аларган дээр сөздөр бол-дузма, авазын чыгыш кү-зөлдө, күзөлдүн чедип шыдаас-мал. Болганын ботка-ла дет-кымч болур. Хайыралыг аваз-ны курттагызы чүгө, кыска болган ирги? Бүдүү билер тур-ган болузма, айым-халатын аваздан чайдалыптар ийик мен деп болган.

Челээш шоклодан бойдуз бажыны Хүлөр-оол-биле калы чаны олурган. Авазы ол бажы-нын төрөлгөн деп органын бо-ла дыналар турган.

— Кижэ эмчизин болур кү-зөлдүн мен. Кайы эртемнин хандыр өөрлөсө эки ирги, бажы-кы? — деп, Челээш дидимке-нип айтырган.

— Амьдыралга бойдуз бол-ган орус дилдыз, сүзүк клас-тарга кымын эки өөрөлдү ал. Бойдуз кымылар шаан-жыке өөрөин сен. Алазын чырыкылыг тураскалды кыл-дыр күзөлдүн чедип алыр-ныга дуулажып, деткир мен — дээр бажымын чуга-азы Челээшти хей-азт кияр-ипкен.

Бажыныга арта өөрүшкү-

БАЙЫР ЧЕДИРИИШКИНИ

Мээн ачам Константин Дөртен-оолович Канчыыр-оол Тыва-га баштайгы кохозтар тургустунур турар үеде оон илеп-кейлиг кыркычын, Межегейге баштайгы тургустунган Ленин аттыг кохозтуну тургузучуларын бирээни болгаш кохоз даргазына хей чылдарда ажалдан келген. Ачам бо чыдаан май 17-ле 75 харлаар. Ынчангаш ынак ачамга оон 73 харла-ры-биле холбаштыр кан деп калдыкылыг болгаш уугу-ууг чедишкенин содан дамчытыр күзөй.

Уруу Хандыга Константиновна КАНЧЫЫР-ООЛ, ынакын хөгжүм-шин театрына гонер-мастер, күш-ажылын хоочуну.

Чарлалдар садыраазе

МАТЕРИАЛ-ТЕХНИКТИГ БАРААННАРНЫ МӨӨНУ-БИЛЕ САДАР КЫЗЫЛДЫН БИРЖАЗЫ дараазында барааннарны шилчилдеге ёзуугар хостуг садып алырын бүүдүрүлгелерин, организа-цияларын, албан черлерини удурткучуларын, кооперативтерин, арат ажил-агыйралын хары-лаз тудукчуларынга, совхозтарын директорларын-га, колхозтар даргаларынга дынамып тур:

- даг-дугу болгаш немент холуксаазы-биле кылган хоолайлар, хемчээди ачгы-ангы;
- хоюг чутай аймаа;
- шифролюлеум;
- шифер;
- өг кидиз;
- ажалдан келер хол-халтары;
- полиэтиленден кылган шоодайлар;
- ыны-бүрү ремешер;
- шоклага хереглээр кабель аймаа;
- КамАЗ автомашина дугуйлары;
- бажын даштын бүүдүр охра деп бүүдүктар;
- машина тормозунга ажыглаар Томь деп суук бүүдмел;
- тосол болгаш антифриз.

Бо болгаш еске-даа барааннарны Кызылдын Калинин куудумчунун № 17 бажыныга келеш, хереглээр шаа-биле бижиттирип ап болур. Биржа-нын телефону 4-10-58.

Дээржилер! Тыва Республиканын универ-салдыг «Саянар» бараан чиг эт биржазы силерни 1992 чылдын май 20-де 14 шакта биржанын садыглашкын залыга эртер аукцион садыглашкынга киржиричче чалап тур.

- Аукцион садыглашкынга кирер чүүдлер:
- тудук материалдары;
- чүк болгаш чник автомашиналар;
- чник автомашиналарга артык кезектер;
- чүк болгаш чник автомашиналарга дугуйлар;
- электри дериг-херекселдер болгаш станоктар;
- дилг материалдары болгаш олардан кы-лыглар;
- химия продукциязы;
- кабель продукциязы;
- чоңуц хереглел барааннарнын хей яныз хевирлери.

Барааннар садып алыр болгаш делген садар садыглашкынга Тыва Республиканын тывыгыр ажил-агыйжылары, бүүдүрүлгелер болгаш органи-зациялар киржип болур.

Садыглашкынга кирер билеттин өртөз 100 рубль, долаа дэдывырынны түңү 1000 рубль, оңу садыглашкын кылбайн таварылда эгидер. Садыглашкынга киржир дугуйында чыгыларны дараазында адресче чорудар: 667000, Кызыл хоорай, Красноармейская куудумчузу, 76, харылажыр те-лефоннары: 3-80-23, 3-85-23.

Турисчи ачы-дузаны коммерция төвү тайгы үе-де «Азас» турбазыга дыштанар. Сочи, Санкт-Петербург хоорайлар чедир болгаш Батуми — Турция маршрутка аян-чорук кылыр путёвалар-ны сүмөлөп тур.

Келир чери: Кызыл хоорайда «Мөңгүлек» аа-чылар бажыны, Турисчи ачы-дузаны коммерция төвү, телефону: 3-01-33.

ШИМЧЕВЕС ХӨРЕНГИЛЕР САДЫГЛААР ТА-ЛАЗЫ-БИЛЕ ТӨП

дараазында ачы-дузаны көргүзүп турар:

- бажынарны, квартираларны, гаражтарны, сад, огород участкактарын садар болгаш садып алыр талазы-биле;
- документтерин белеткеп долдуары,
- шимчевес эт-хөрөңги талазы-биле кандыгдаа айтырларга юридиктин сүмөлөр;
- шимчевес эт-хөрөңгини аукционун белеткээр.

Ажыл шагында 3-18-31, 18 шактын соода 3-31-83 телефоннарже долгаар. Бижип хары-лажыр адреси: Кызыл хоорай, Титов куудумчузу, 33-46, абонент хааржаа № 76.

КИНО

МАП 17-ДЕ
«НАЙЫРАЛ»: «Ну, погоди!» (2 сериялы) 10.30, 13.20, 16.10, 19.00. Видеозал: «Река смер-ти» 9.40, 11.40, 13.40, 15.40, 17.40 шактарда.
МАП 18-ТЕ
«НАЙЫРАЛ»: «Ну, погоди!» (2 сериялы) 10.30, 13.20, 16.10, 19.00. Видеозал: «Река смер-ти» 9.40, 11.40, 13.40, 15.40, 17.40 шактарда.
«ВОСТОК»: «Гуломан» 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

АГАР САНЫ: «Тыва собакы № 363305».

Министрниц ийи шүлүү

Тыва Республиканын иштиги херектер министри, генерал-майор Владимир Кара-Сал канды-ла бажым иштиг болза, чогаал бижиринге хостуг үс-шакты тп алдыр. Бир шүдүктөр чымылзынын автору В. Б. Кара-Сал «Тыванын амьлктары» соодага ажалдан турган үезинде эээн каш чечен чугааларын база бижээ.

Эрени номчукчулар, бөгүн министрниц чаа бижээ ийи шүлүүн силерге таныштыр-дыр бис.

ЧҮРЕК

Күжүр чүрээм, өршө-далай, Хүнүү көрдүм, дүңүү көрдүм. Өөрээштин — мунгараа, Мулараштын — өөрүсө, Амьдырал дээр эки сеткип, Арты аштын, хемин кештин, Экинчегештин — эшкелесе, Эшкелээштин — экилгесе.

Алыш чептес борбак чүрээм, Ажыл-иңи төрөл чой дээр, Дүргээштин — дүргөсө, Дүргээштин — дүргөсө, Бурган өршө, хемин чүрээм, Болаа ында, болаа ында, Болагаштын — хомулаа, Хомулааштын — ундараа.

ТЕЛЕФОН

СҮТ ДЕГ АК СЕТКИЛДИГ КИЖИЛЕРГЕ ТУРАСКААТ-ТЫМ

Өөрээлде, хөөрээлде, мунгараанда Өндүр улуг өгбө шыкшак сагындар, — Телефон, телефон, телефон, Детимчедип — телефон, Олар сеткини, боттун күзөң оварынас, Өдүк чокка, аазгалал, уян алаар Телефон, телефон, телефон,

Дески сеткир — телефон, Кынгырт дээде, камыч-чүтү ожаваас Кара сагыш, хопчулукан — утуу каантар, Телефон, телефон, телефон, Детиг-кыгыр — телефон, Удзынын ужу-бажын дамчып тургаш, Ужур-чөвүн толаралды, хөөрөп бээр, Телефон, телефон, телефон, Детини шычы — телефон, Владимир КАРА-САЛ.

ЧОГУУР ХЕМЧЕГ АЛЫР БООР ОҢ

Чиксээрвис хүнүнү херек Чыгыр, үс дээр бугу аш-чөм Хонук, айлар эртек турдум Ховарташтын туруп белим. Шилип тургаш, салып келер, Шынык, чараш адык-хептер Садыларга көзүбүстези, Самаларын эгелзэн бис. Эзэл бооп-бооп салыларга Эвээш, бичин бараан кирер Басылажып, итөлөжүп Падын бараар алардынас.

Эрес-оол МОНГУШ.

КУЙЗУР БОДААН

(Кыска тоожу)

1. Адал хире харыг, чүгүр-түлөңөш инаг сарыг кара-кталып, кодак ашак кижэ кызыл Советтин бажынынын бир амында участкак төлө-жине лаян кылып бичин өрөөңгө кирип келген. Чүгүрүү хоочун чурттакчызы Шыгаар ирел ол болган.

— Эжи, начальник, сүң сүңдэ участкак төлөңөш сүң сүңдэ эр Седип-оолге кылгаш кылган. — Меректе дүргө ишен-тулуп турбас болунар-га, келде чүве орта бүлөр бе, моонар? Кудуку биче на-чалниктер үстүлө үлүг на-чалниктер-биле тулаш болур ужурут-ла мыйнаан. Мындагы дүр бо, өрөөңгөүсө ажилчи-ни Седип деп оол Калбак-Ана эгелесе, хем талааныла келен чытта. Аа, начальник, ирчим бо ийин! Ол-бо карыш-кан сезиниче хире кезек ис бар чоуду.

— Сезиниче чө? — дээр, Седип оол улар дашы көргөн. — Чөп-чүрт чүвези — ажи-кени алыр дээр-чө, димзел-тең кыжыкере, таварышкыч ирел бе, ол оол, аям, — деп чөбө, «Сезиниче төлөңөш үс кирген».

— Устакчыга, «Сарыг» Билдим, билдим! — Харын, начальник, айтыр-ип, иштеп тышанар даан. Мен болган болза, шыным бо ашак мен; чыккан адым тып ал-гыз, хем кылдылал кел чыла, ол менче таварышкыч, кол-туп-иргип пат болдум. Хол дегбедим, чанындан таныма-даа. Истези шагаа черинин чүвө-ле мыйнаа. Бир мыйнаг хеде бар-дыр: чүд дээр, мий-да егер мен дээр. Кара-оол ишар дүң човоан деп бүүдү чүве дындадым.

— Билд шы чугаалан тупарынар бо мыйнаа? — деп, участкак төлөңөш арал бүүдөр чөк айтырган. Шыгаар кара-тачын чыдап көргүзгөз: — Чеге ала элир чорбас ажи мен!

Калбак-Аргага ол болган херектин дугайын Седип-оол районуну мыйнаа салбыры-ны дедүрүшкүчү деп дорраан долгапкан. Район төвү биле согуз аразы оң ийи кило-метр.

Иштиги херектер килдизин истектин үлүг лейтенант Ажык Адыгович Борбак ажил-хөрөңин айып-биле ол хүн совох төвүнче келер деп тур-ган. Баштай бо халпын кел-ген. Ол дээрге харын үжөн-дөкөк узул эминиг, чараш хү-рөң шырлайып, эстелелер дүргөн-дүргөн баксылар анык эр.

— Бээр кылашан орумда, Шыгаар ашак: «Калбак-Арга-да Сарыг деп кижэ өлгөн чыт-ты» — деп бо. Улуг лейтенант участкак төлөңөңгө чугаалаан. — Бээр кээр деп тура, мили-цияга ол таварышканын дуга-йын дынаан мен. Силер чүү деп дынадылар? — Дем менээ оозун кээр чугаалаан ашак чүве. Оон до-лган долгапкан мен, Ажык Адыгович.

— Кезээлээвэр кезилгик ашак чоруй Бети, мыйнаа ирел чүвө «ношак селдэ» деп даа шүгүмчүдээр. Бүүрөлдүн кижэ бе, ол мыйнаа? — Мергелеп чорбас кырган чүве. Шыны чугаалаан чо-руур кижэ. Негелдеси коңгуч, халактерин инаг кижэ.

Ажык Адыгович дорраан хеделип эгелзэн: — Өлгөн кижэ чыдар черже дорраан бар, хелесбес болза хоржок! Егер Кара-оол деп кижэ дор-дорраан херек-тир. Оон эгелзээр?

Ол аразында егерини келди-рилкен. Истекчи Борбак-биле участ-как төлөңөш казы олурга, кө-нөртөн хыйгылтып илген. Кара-оолдун күчүмүзүл чүгө ар-ын халденчиг болган. Келек ымт жок, оон аар улуг тынган.

— Эш Кара-оол, дүң силер Калбак-Аргага чондунар бе? Чораян сүрөг билдизди. Кым-ын-биле? — деп, Борбак айтырган.

— Ол арганын чамы-биле эртек мен. Еске черже база чораян мен (кады чораян өвөрчү алабай барган). — Сесээр Сарыгыны дүң өлүктенини дугайын Кара-оол эки билер хирезинде-ле, черже казы чораян бир эки Теве-оол-биле бүүдү сүмөлө-көш, херекти чакырыр, еске бир-ле көрбөзүн килди-лерже чүгү каар, улазынын шөңүлдүрер болан алган тур-ган. Дүңкө ол баштайгы шактардан эгелзеш оон дуга-йын кыма-лаа чугаалаавып, халык «чү-ле болур ирги?» деп чылар болган. «Ааа, бо-дуу чүгүр чакырган чүве деп, карактары белин орта көзүбүсө чоруп турган. Оон кадында Шыгаар ашак өл-гөн чыккан Сарыгыны дүң бооп көргөн-дир деп чүвезини эртен чамалык кижилеге чөдө бергенин дынап каапканы егерини улам хилчиректен келген.

«Чү болур боор, ол-ла-дыр!» деп, Кара-оол амык сезинген.

Херекти болур Шыгаарны кириштиргеш, херектин олу-гуну чүрүшүп эгелзээр дээрн айтыр, — Сарыгы төтөлөктөңи чү-велеп алууду-ле мыйнаа! — деп, Кара-оол баштай чүңү-лаа билбээни кижэ болуп хары-лаан. Шынында, чугаажок чыктын үнүп келер берге үл-гөтиникиниги истектезини бажы ковалып келерин биле-ген, оон чайларын болд, байдалды меге таланычче чө-дөзүрүн болан харылааны ол чүве-дир.

— Ааа өлүктөн кижэл, силерни билдирген? — истек-чи дөңүчө кирип айтырган. — Калбак-Арганын мен кы-дындаан ырак өвөсте деп чү-вө дындадым — деп, егерө база бир мегелзеш, саялыган туруп, олуртп көзөлдөңгөң, — «Чери болду» деп Шы-гаар кылган айтып, апаар, кынар кады чоруп бис! — Нындагы мыйнаа, — Егер! — дээр, байы-

ИНДЕКС 667000. Кызыл хоорай. Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканын Левад Сова-ди болгаш Чааза, «Шы» созуунун редакция коллективы.

Кол редактор В. Ф. ЧАДАМБА

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (ха-рымсалгалды секретары), А. С. Дембидер (кол-пекторияч орадалкчызы) В. М. Сат, К. К. Сат (кол-пекторияч орадалкчызы), Ш. М. Сугал, Н. С. Эргел.

РЕДАКЦИЯНЫН ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер күзөң

Созун неделада 5 катап үнер, Хемчээл 2 паралага амазы.

Тиражи 29050 экз.

Койгун чынып бар чыткан. Кокпаны Арзылаа дорра чымып алганын ол хенертен көрүп каан — дорт эртер-лаа, до-ганым-даа арга чок. Ам кан-чаар, Койгун корга-корга, си-рилезш үй-биле айтырган.

— Чүгө чыдыр силер, могоп турупкан, дыштанып чыдыр-нар ол бе? — Ата-а болдум, какпага туттуна бертин шыкылаа. — Чүгө туттуна бергенини айтырбайн тур мен. Чүгө мын-да орукта дээр берген чыла-рын ол дидир мен!

Текас чурттуг шериф шаг-лаа чаа дуулажкынын шыгал көөр деп бодан ал-тыр. Биш метр хире черден оозучи ийи катап боодан. Шылазын-дуз хөйлөни ора адып каан. Би-залакчы шимчеш-лаа дивези.

— Эр-хей, Бил! Сенээ чаа шалаа, хейлер садар-дыр. — Чаа чүвүрден база сатса эки боор.

Вовочка ботниканын кы-рындан калаш кедип орган, Авазы: — Вовочка, даштын кур-га-дыр ийин, малгаз чок аан. — Ажырас, тып аар мен.

Наркоман кижэ эжинче до-лгаан: — Гоша бажымында бар бе? — Гоша өлүп калган. Наркоман кетип долгаан: — Гоша бар бе? — Гоша өлүп калган деп чугаалаа тур шыкылаа мен! Наркоман база катап до-лгаан: — Бүрүлүг болдум, эки билдесип бардым ийин — ол чашпаан чорбас дээрн ол бе?

Нер Совет Эмелсизинге баар деп шынтырлап, алган. Эште-рин хей эвес бе димзелер? — Ишар барба, ында бис-ти коңулаа, анекдоттар чуга-лаар дээр чоруду.

Ыналаа-ла ол тоовайн, сарбашкынын эаертип алгаш чорупкан. Москвага автобуска чаныга олурупкан кадай айтыр-тыр!

— Силер кым болор силер? — Анекдотка кирип тураар кижилерин бирээр-дир мен ийин — деп, нер харылаан. — А-а, Василий Иванови!

Кандык коңуч оскерилгени-нер ол? А Петянын коңулау, кужур-ле Петяны — амык-ла эскерини каап-тыр!!!

Делегей болап турган чө-дөш дойдук куш салым турган. Бирезинин өртөз 10, ве-кенини 15, үшкүзүнү 30 рубль болган. Бир кижэ өртөктөп дой-ду чүңү кылдып ирген?

— Ол арган, орус, немес дылаар билер. — 30 рубль өртөктөп дойду чүңү кылдып ирген? — Ол чүңү-лаа билбес амытан. Ол дээрге боларын удурткучу-лур.

Корреспондент интервью ап турган: — Инженер, эртемнер кан-дылаа кежиңи, ийи уругу-мун нези кижэ-дир силер, кан-чал санын-саалар апарга-мынаа ол? — Билбес мен. Аас-кежиң ай-ээшканы ол мыйнаа.

Автобус чолаачызы мун-чаал чоралаан: — Ачага салым деп останов-ка, Дарааны дээр — арага салымче оочурун төңчүү.

Ийн үптөкчи дүңе каада